

Strategije akterki feminističke jurisprudencije

U ovom tekstu ukazuje se kako je postepeno povećanje broja profesor-ki i istraživačica u akademskom ambijentu pravnih studija, doprinelo formiranju kritične mase pravnih teoretičarki feminističke orijentacije, koje su dovele jurisprudenciju i feminizam u međusobni odnos. Jurisprudencija, pravna nauka, kao celokupna pravna učenost do druge polovine dvadesetog veka, u gotovo potpunom odsustvu žena pravnih teoretičarki, nije imala dodirnih tačaka sa feminizmom, koji se zalaže za širenje prava i uloga žena u društvu. Tek su profesorke prava, pravne naučnice i istraživačice dovele u vezu jurisprudenciju i feminizam, teoriju i praksu koja, polazeći od jednakovrednosti žena i muškaraca, nastoji da sprovodi društvene promene sa ciljem prestanka društvene, pravne, političke i ekonomske diskriminacije žena.

Ključne reči: feministička jurisprudencija, profesorke prava, istraživačice, pravna praksa, društvena pravda, rodno zasnovano nasilje, rodna ravnopravnost.

1. Strategije autodidaktike

Početna strategija svih prvih akterki teorije roda bila je strategija samoedukacije, kroz manje ili više sistematične procese autodidaktike bazirane na inostranoj literaturi, koja je u slučaju Srbije, uglavnom (gotovo isključivo) dolazila sa političkog Zapada i iz engleskog jezičkog područja. To se odnosi i na jurisprudentičarke. Naime, polovinom dvadesetog veka posle univerzitetskog buma krajem šezdesetih godina tj. naglog porasta broja žena na studijama, naučnice i akademičarke osvojile su šansu kao nikada do tada u istoriji, da uđu i napreduju u akademskoj hijerarhiji zapadnoevropskih, američkih, među njima i jugoslovenskih (takođe i srpskih) univerziteta.

Rodni stereotipi u pravu su se pokazali kao jaki mobilizatorski izvori energije ženskog otpora i potrebe da se promišljaju koreni rodne neravnopravnosti. Kroz klasične tekstove teorije roda, promišljeno su analizirale sopstvena saznanja i iskustva da je društvo oblikovano patrijarhalno i da njime dominiraju muškarci. Oni pritom produkuju rodno zasnovano nasilje i strah od njega, rodno karakterističnu bedu i strah od nje, održavajući i štaviše ra-

zvijajući sve vreme pravni sistem koji takve pojave nije u stanju ni da problemski artikuliše, a kamoli da eliminiše. No, već se na tom početku naučilo da nema večitih istina, da je permanentna samoedukacija put širenja saznanjnih okvira, i naročito, da ono što je u redovnom školovanju naučeno, može da se kroz određenu (samo)didaktičku disciplinu, i oduči. Rezultat doduše može da bude i nagomilavanje znanja, bez prave mogućnosti delanja u smislu doprinosa promenama, ali i ne mora. Postojao je tada, na počecima razvitka feminističke jurisprudencije naime, strah da će maksimalan doprinos takve feminističke jurisprudencije možda biti samo ono što Doris Lesing naziva velikom eksplozijom informacija o nama kao direktnog proizvoda sposobnosti da prema sebi ne budemo ni pristrasne ni laskave. „Kada se ljudi budu osvrta li na naše vreme, mislim da će ih jedna stvar začuditi više od ostalih, a to je da mi znamo mnogo više o sebi nego ljudi u prošlosti o sebi, ali da gotovo ništa od toga nije primenjeno“ (Lesing 1993, 4).

Prebrodivši nedoumice, lutanja i sumnje tipične za sve autodidakte, feministička pravna teorija započela je efikasno da kritikuje ulogu pravnog sistema u reprodukovanju diskriminacije ženskog položaja u patrijarhalnom sistemu. S druge strane, ona nastoji da razvije transformativne elemente i metode eliminisanja patrijarhata, analizirajući prirodu i obim ženske podređenosti u raznim pravnim oblastima. Ona zahteva reforme radi poboljšanja pravnog statusa žena kritikujući pravni sistem kroz težnju ka promenama koje idu u nekoliko osnovnih pravaca: rodno zasnovano nasilje, rodno zasnovana diskriminacija, siromaštvo, reproduktivna prava i zdravstvena zaštita (kritička analiza zaštite ženskih reproduktivnih prava i sloboda), prava marginalizovanih žena, položaj žena u pravnoj profesiji i pravnom obrazovanju, položaj žena u kriznim periodima, žene i bezbednost, odsustvo žena iz javnog, političkog i informativnog života.

2. Strategije savezništva jurisprudencije i feminizma

Jurisprudencija je pravna nauka, skup znanja koja se odnose na pravne norme u njihovoj teoretskoj zasnovanosti, praktičnoj primeni, na sudsku praksu, ukratko, na celokupnu pravnu učenost. Jurisprudencija kao akademska pravna disciplina i feminizam kao društveni pokret aktivističkog tipa, dugo su se kretali u paralelnim društvenim tokovima, bez međusobnih dodira i malo međusobnih uticaja. Tek u drugoj polovini dvadesetog veka, sa pojavom kritične mase pravnih teoretičarki feminističke orijentacije, jurisprudencija i feminizam su došli u međusobni odnos. Taj susret jurisprudencije (pravne teorije) i feminizma nastaje na akademskoj teoretskoj i

političkoj levisi, otvorenoj za, i fokusiranoj na ravnopravnost i ljudska prava. Na tom mestu susreta te, samo prividno, neutralne pravne teorije i vrlo otvoreno angažovanog feminizma, artikuliše se feministička jurisprudencija kao akademska kritička analiza pravne teorije, zakona i njihove primene kao suštinski patrijarhalnih institucija. Shodno tome, feministički aktivizam i feministička jurisprudencija postaju najbliži saveznici i saradnici u zajedničkoj strategiji kritičkog promišljanja pravnog položaja žena i u nastojanjima da se on poboljša. Ujedno, feministička jurisprudencija konačno nalazi svog pravog akademskog saveznika u levo orijentisanoj kritičkoj jurisprudenciji, sa kojom artikuliše zajedničke argumente za postizanje pravde i ravnopravnosti, zalažući se za neophodnost pravnog sankcionisanja seksizma, mizoginije, rasizma, govora i zločina mržnje, ksenofobije, homofobije, islamofobije, antisemitizma. Teoretičarke prava su postale bliske feministkinjama i u vreme kada su uglavnom koristile nefeministički diskurs koji im je tada zapravo omogućavao razgovetnu komunikaciju sa akterima društvene, posebno, političke moći. Tek u sledećoj fazi pravne teoretičarke i ženski pokret postaju saveznički artikulisani vokabularom koji otvara feminističke okvire mobilizacije i akcije.

3. Strategije akademskog savezništva: oceubistvo, bratoubistvo ili samoubistvo kao profesionalni put pravnic

Čin projektovanja feminističke jurisprudencije tako je postao akt talentovanih i upornih pojedinki, koji nije lišen ličnog herojstva, ali svakako u tim početnim fazama bez kolegijalne, grupne solidarnosti i akcionog zajedništva. Tradicionalna akademska savezništva nudila su nekoliko strateških opcija baziranih na viševekovnoj praksi muških pravnih teoretičara. Akademske oceubistvo je profesionalni put generacija muškaraca koji postavši prvo sledbenici jedne ideje ili prosto, učenici starije generacije pravnika, izrastajući, stvaraju novu teoriju i praksu, metaforično „ubijajući“, odnosno negirajući, prevazilazeći i eliminišući teoriju i praksu svojih prethodnika, pa i njih same kroz neumitnu smenu generacija. Pravni teoretičari muškarci, kroz profesionalni životni vek, najčešće imaju iskustvo i „sinova“ i „očeva“.

Pitanje je šta je autentično iskustvo pravnic, da li generacijska solidarnost sa svojim muškim kolegama, dakle iskustvo pobunjenih sinova? Premda smo u jednom periodu jedni drugima neophodni saveznici, deo našeg ženskog profesionalnog iskustva je da nam naša profesionalna i generacijska „braća“

neće dozvoliti uopšte, ili bar ne u punom obimu, da sa njima podelimo privilegije „očeva“ kada za to dođe vreme.

Da li smo pak, ljubimčad, izabrana deca svojih profesionalnih očeva koja se nikada neće pobuniti protiv autoriteta starijih, ali hoće protiv sopstvene generacije (poznata paradigma nemogućeg otpora: rob ne sme da napadne svog gospodara, niti robovlasnički sistem, ali sme da udari na svog robovskog sapatnika, pa to poslednje i radi, verujući da preduzima autentični čin pobune)?

Ili smo pobunjene i protiv očeva i protiv sinova, odbacujući i očeve i braću, pošto su oni, budući muškarci, prethodno odbacili nas? Da li i mi moramo uopšte nekoga da „ubijemo“ da bismo afirmisale sebe i svoje ideje i ako da, koga? A ako na žalost da, jesu li to primarno muškarci ili možda i žene starije/iste generacije? Sporadični primeri „matricida“ možda već ukazuju na izvesnost ponavljanja paradigmatškog modela profesionalnog oćubistva i na generacijskoj relaciji starijih etabliranih žena i dolazeće generacije mlađih, nestrpljivih profesionalki. Ili možda, naš profesionalni, žensko-ženski problem uopšte nije generacijski već rodno zasnovano statusni (dihotomija obrazovane/neobrazovane žene, teoretičarke/aktivistkinje, elitistkinje/„prave“ feministkinje, jurisprudentičarke/prakticirajuće pravnice)?

Da li zastupanje feminističke jurisprudencije znači neminovno sukob sa svima, starijim i mlađim muškarcima, starijim i mlađim ženama? Da li je u tom slučaju bolje da, nemajući saveznike, radije „ubijemo“ same sebe, tj. prestanemo da se uopšte bavimo feminističkom ili ma kakvom jurisprudencijom?

Neophodni minimum je uočavanje da je žena – profesionalna saveznica, žena preobučena u muškarca (*women who are men in drag*) – tipično muška tvorevina. To je žena koja barata istom teorijom, govori istim jezikom, kreće se slobodno u istom prostoru u kome suštinski ne menja ništa, što u stvari znači, ne pokreće „ženska“ pitanja u svom profesionalnom životu, odnosno ne pokreće ih na drugačiji način od onoga koji tradicionalno već postoji u pravnoj teoriji. Njeno tipično ponašanje je, npr. da ne pokreće pitanje da li barijere u poslu proizilaze iz bioloških razlika ili rodno zasnovane diskriminacije, a ako se to pitanje nekako i pokrene, na njega odgovara sleganjem ramenima i eventualnim ukazivanjem na svoj primer (zaslužene) profesionalne uspešnosti i promocije.

Zato je i prvobitno nastali predmet Žena i pravo, iz koga se razvila feministička jurisprudencija, uglavnom izučavao rodno zasnovanu diskriminaciju u početku sa argumentima za ubeđivanje muškaraca da smo „iste“, odnosno da smo zaslužile pravnu jednakost. Predmet Žena i pravo takođe je sadržavao argumente u pravcu ostvarenja participacije žena u radu, univerzitetu, javnom i pravnom životu, na način koji ne bi previše uznemiravao muškarce.

On se udvorički uklapao u njihovu predstavu da znanje/nauka jesu i mogu da budu (tobože) neutralni (a u stvari muško dominirani), i da žene naučnice neće biti ništa drugo (znači neće tražiti ništa drugo, a ni više, i neće govoriti nikakvim drugim jezikom) do drugorazredne kolege manje vrednog, drugog pola.

4. Strategije lične ekspanzije

Feminističke jurisprudencičarke su do danas uveliko proširile svoje lično učešće u pravnoobrazovnom, zakonodavnom, izvršnom i sudskom domenu na lokalnom, nacionalnom i međunarodnom nivou, sve vreme analizirajući šta se dešava sa ženama u svetu koji je oblikovan pravom, tj. pravnim institucijama u kojima se govori pravnim jezikom, što je milenijumima bio ekskluzivni domen muškaraca. Pritom, žene nisu samo postale obrazovane i sposobne pravnice, mnoge od njih su postale manje ili više otvoreno feministički orijentisane pravnice. Pravosuđe je i dalje bio muški klub baziran na idealu muškosti koji je razvijan milenijumima. Žene su dočekane u najboljem slučaju sa iznenađenjem, odbijanjem ali i sa manje ili više neprijateljstva, a u nekim zemljama još uvek ne mogu da budu ni sudije niti da se bave bilo kojom pravnom profesijom, npr. u Saudijskoj Arabiji i Iranu (Schutz and Shaw 2013).

Iako vrhunski profesionalno kompetentne žene danas nisu ni retkost, niti manjina u pravnoj profesiji, i dalje se dočekuje negativnim reakcijama diskvalifikacije ono što rade i objavljuju. Biti žena koja govori o pravima žena znači biti na ranjivoj poziciji lake diskvalifikacije zbog navodne stručne i/ili akademske neadekvatnosti (Rhode 1989). To je neretko kombinovano i sa nižim akademskim vrednovanjem feministički orijentisane naučne produkcije.

5. Strategije reprezentacije

Od samih početaka formiranja feminističke jurisprudencije postavilo se (i ostalo otvoreno) pitanje da li ta teorija treba da pretenduje da govori u ime svih žena. Tu se dolazi i do čuvenog pitanja, ko smo to, mi – (ženski) narod? (*Who are we, the (female) people?*). Jurisprudencičarke feminističke orijentacije insistiraju da odgovor na to pitanje mora da stigne od samih žena. Svaka teorija ili svaki misaoni sistem koji nastoji da bude teorija, ima nužno pretenziju da bude opšteg karaktera, tj. da bude govor „u ime svih“ ili većine. Problem važi i za druge aspekte feminističke teorije, a ne samo za feministič-

ku jurisprudenciju. Za sada se samo zna jasan stav da ne treba generalizacijom nametati kao opšte žensko iskustvo majčinstvo, iskustvo sa nasiljem, poslovnu diskriminaciju, ili iskustvo nekih posebnih grupa, npr. studentkinja prava ili sutkinja. Sve drugo je otvoreno za argumente i argumentovane opcije.

6. Strategije izlaska iz kaveza

Feministička jurisprudencija uočava da su žene kroz donošenje i formulisanje zakona i njihovu primenu u patrijarhalnom akademskom i institucionalnom ambijentu, neadekvatno zastupljene, ostavljene po strani, ignorisane, ućutkivane, loše tumačene, deprivilegovane i podređene. Ta specifična pravna nevidljivost žena i njihovih interesa, do te mere je sveprisutna da se od mnogih, i žena i muškaraca, percipira kao normalna, štaviše, prihvatljiva. To rezultira vidljivim prisustvom neadekvatne zaštite od rodno zasnovanog nasilja i diskriminacije raznih vrsta, uz prateću tradicionalnu akademsku nezainteresovanost za te teme.

Pravo dakle, nije samo jezička veština jednog kolektiva, ona je takođe i kavez tog kolektiva. Nesvesna i bespogovorna poslušnost ustaljenim pravilima i značenjima vezuje čovečanstvo čeličnim lancima i za dobro i za zlo naše prošlosti (Sherman Thomas 1991). Mnogi zakoni bez ispitivanja odražavaju kulturne pretpostavke koje diskriminišu žene. Tipičan pravni neprijatelj nasleđen iz prošlih vremena je pravna nevidljivost, tj. odsustvo bilo kakve, a naročito adekvatne regulative niza pojava veoma tipičnih za žensko životno iskustvo kao što su iskustva, npr. silovanja u braku, porodičnog nasilja, femicida. Gubitak sećanja je, dakle, luksuz koji feministička jurisprudencija ne sme sebi da dozvoli. Gubitak sećanja, a ne kult sećanja, napraviće od nas zarobljenike prošlosti. Samo dijalog između prošlosti i sadašnjosti, starog i novog shvatanja uloge prava, jeste formalan izraz vere u promene unutar kontinuiteta. Samo ta svest o kontinuitetu pribaviće feminističkoj jurisprudenciji neophodnu ravnotežu između identifikacije i distance, sa prošlim, sadašnjim i budućim pravnim sistemima.

Feminističke jurisprudentičarke kritički analiziraju „normalnost“ kao okove ženske neravnopravnosti i kritikuju dalju „normalizaciju“ ženske pravne nevidljivosti i prateće akademske inertnosti, i samim tim ukazuju da je pravna neutralnost nekritički prihvaćen stereotip. Kada je taj tvrdi, milenijumima izgrađivan zaštitni oklop navodne neutralnosti pravnih sistema, ne samo doveden u pitanje, već i praktično razmontiran, otvorena je istovreme-

no široka paleta brojnih tematskih oblasti, tj. grana prava, u kojima je neopohodna feministička kritička analiza i reforma.

7. Strategije feminističke pravde i feminističkog pravnog metoda

Postavljalo se često pitanje kako feministički sprovesti, ostvarivati pravo, da li to zahteva novu konceptualizaciju pravde kao „ženskog“ prava, nasuprot integrisanom pristupu sa uvažavanjem „ženskih“ aspekata u opštem pravu, i sl. Postavljalo se pitanje artikulacije feminističkog neslaganja sa podrazumevanom „opravdanošću“ postojanja muške dominacije, što sa svoje strane predstavlja pravac dalje kritičke analize rodničkih aspekata pravnog sistema.

Jedno od otvorenih pitanja feminističke jurisprudencije je i ono koje se odnosi na žensku različitost. Pravne teoretičarke koje su dobro edukovane o rodničkima i feminističkim teorijskim temama, kao i posebno posvećene rodnoj pravdi, dovode do rešenja koja uopšte nisu nespojiva sa pravosudnim normama nezavisnosti, nepristrasnosti i doslednosti, i verovatno doprinose više i bolje samoj pravdi ili je bar sigurnije omogućavaju (Hunter, McGlynn and Reckley 2010).

Specifično zajedničko angažovanje aktivistkinja i teoretičarki na feminističkoj sceni u Srbiji najviše se u početku oslanjalo na zajednička ženska iskustva. Pitanje rodno zasnovanog nasilja bilo je jedan od glavnih stubova razvoja ne samo u Srbiji već i celokupnog postsocijalističkog ženskog pokreta. Moguće je da je to pitanje gde je uspeh, politika i zakonodavni uticaj bio najvidljiviji, najbolje praćen i dokumentovan i gde je uporna mobilizacija organizacija civilnog društva, uz ostvareno savezništvo sa pravnim teoretičarkama, postigla trajne promene. Međutim, promene pojedinih elemenata pravnog sistema, ma koliko bile rodno senzitivne i za žene povoljne, same po sebi još uvek ne menjaju rodno zasnovane strukture moći. Ipak, zakoni stvaraju institucije, a u isto vreme institucije, svojom primenom ili odsustvom primene, utiču na karakter i prirodu zakona, pa i na njihovo samo postojanje (MacCormick 1995). Ako, na primer, institucije (administrativna tela, sudovi, uprava) stalno odbijaju da deluju po osnovu nekog zakona, taj zakon prestaje da bude deo pravnog sistema, uprkos činjenici što je na zakonit način usvojen i nikada nije ukinut (Burazin 2015). Tipičan aktuelni primer u našoj sredini je Zakon o ravnopravnosti polova (2009) koji je u velikoj meri ostao neprimenjen u praksi.

8. Strategije provokacije

Uočava se da je akademija bila milenijumima ekskluzivan prostor tradicionalno rezervisan za generacije učenih sinova obrazovanih očeva što omogućuje postojanje jasne pukotine u proklamovanoj ravnopravnosti pravne zaštite i tretmana diskriminacija u obrazovanju, zaposlenju, napredovanju i zaradama. Pravne teoretičarke denunciraju sistem tzv. „patrijarhalnih dividendi“ (Connell 1987) ukazujući da muškarci reprodukuju sistem patrijarhalnih institucija kroz nekažnjivost, komplikovanu i neadekvatnu zaštitu od rodno zasnovanog nasilja, izazivajući kod žena strah, osećaj nemoći i rodno karakteristično siromaštvo, održavajući i, štaviše, razvijajući pravni sistem koji takve pojave nije u stanju ni da suzbije, a još manje iskoreni. Ukratko, one su te koje uočavaju patrijarhalnosti normativnog aspekta prava, kao i akademske produkcije pravne teorije, nastave prava i institucionalne primene zakona. Zahtevaju novu naučnu terminologiju i metodologiju, u nameri da dekonstruišu nauku i svojim prisustvom i svojim unošenjem rodne perspektive u naučne domene.

Zato ne iznenađuje da feministička jurisprudencija zagovara ponekada i provokativne stavove potencijalno iritativne za tradicionalistička, anahrona, rodno stereotipna shvatanja. Naime, ona između ostalog, promovise i žrtvino pravo na samoodbranu a ovim institutom se zahteva da ubistvo nasilnog partnera bude tretirano kao vid legitimne samoodbrane. Sledeće jesu zahtevi za pola-pola participacijom u svim predstavničkim i rukovodećim telima i organima – kako u političkoj tako i privrednoj oblasti, zahtevi za legitimisanjem lezbejskih i drugih istopolnih zajednica i njihovog prava na roditeljstvo sopstvene i/ili usvojene dece, i sl. Sve to ukazuje na potrebu za novom kulturom prava koja bi se ogledala kako u pravnoj praksi, tako i u pravnom obrazovanju.

9. Strategije otvaranja spornih pitanja

Postojala su i postoje za sada, ne samo mnoga otvorena pitanja, kao i pitanja koja stalno nose tenziju neslaganja i razlaza, već i ona koja čak nisu bila prihvatljiva ni za diskusiju, odnosno potpuno odbačena od strane nekih feminističkih krugova. Ova strategija je dvovalentna, naime sporna pitanja se otvaraju, tj. pokreću, ali se i ostavljaju otvorenim, da budu rešena u nekim budućim vremenima, u drugačijim, promenjenim društvenim i naučnim kontekstima.

Nedostajala je tada, na primer, „dozvola“ feminističkih aktivistkinja da pokrenu pitanja unutrašnjih žensko-ženskih odnosa, a naročito da ukazuju na postojanje žensko-ženskog nasilja, diskriminativnih i eksploatišućih praksi. To je, na primer, slučaj sa nasiljem u lezbejskim zajednicama (obuhvaćen opštim pojmom „roze modrice“, a ponegde i „lavander bruises“) (Robson 1996, 378–387), ili, uopšte, nasiljem među ženama. Otvorena su i pitanja postojanja seksualnog nasilja žene nad ženom, incesta i drugih oblika seksualnog zlostavljanja od strane majke/maćehe/starateljke nad ženskim detetom i sl. Tu se nalazi i poznato pitanje „izdatog sestrinstva“, tj. nekorektnih poslovnih odnosa između žena od karijere, dosta retko spremnih da sarađuju sa drugim ženama, da kao prirodne saveznice tretiraju one koje to zaista mogu i treba da budu, a to su druge žene (umesto čega se ulazi u sumnjiva savezništva sa muškim kolegama).

Ta i druga slična „nezgodna“ pitanja naravno neće zauvek ostati neistražen domen, jer su jurisprudentičarke svesne da se neophodna higijena javnog života, između ostalog, ostvaruje i putem otvorenog postavljanja pitanja i pokretanjem ne baš za sve ugodnih tema. Naravno, feministički „veto“ (inače, prilično nepoznat u muško-ženskom demokratskom profesionalnom ambijentu) neće sprečiti profesionalnu radoznalost i profesionalnu nezavisnost jurisprudentičarki da zađu i u „zabranjene“ gradove.

Ta otvorena pitanja doprineće uglavnom pojavi novih tenzija i konflikata sa kojima se i inače, generalno, suočavaju sve žene. Doprineće otežavanju profesionalnog puta jurisprudentičarki koje već imaju dovoljno problema sa svojom muškom, ili muško-ženskom patrijarhalnom profesionalnom zajednicom i celokupnim ambijentalnim prostorom profesionalnog delovanja. Neke akterke feminističke jurisprudencije će pritom, i usled toga, biti dovedene i do onog, gore pomenutog profesionalnog „samoubistva“, tj. prestanka bavljenja feminističkom jurisprudencijom kao nečim što stvara „samo sukobe“ sa svima. Druge će pak, nastaviti svoj usamljeni put naučnog rada, ali usled konflikta, ne doprinoseći uopšte ili doprinoseći beznačajno malo, realizaciji savezničkog koncepta da feministička jurisprudencija doprinosi feminizmu uopšte, a da feminizam u svom krajnjem ishodu doprinosi demokratizaciji pravnog sistema i društva u celini, povratno omogućavajući jačanje i širenje feminističke jurisprudencije. Treće će naći profesionalno zadovoljstvo u ironiji („zadovoljstva ironije su jedina uteha u proučavanju priče o čoveku“), a četvrte, npr. u metastazama bizarnog humora i pravne parodije.

10. Strategije tematske i profesionalne inovativnosti

Teoretičarke prava takođe promišljaju položaj žena u pravnim profesijama, ali i pravni status žena društveno marginalizovanih grupa, drugačije rasne, nacionalne, religijske pripadnosti i/ili manjinske seksualne orijentacije i rodnog identiteta, otkrivajući ne samo žensku diskriminisanost već i njenu višestrukost i intersekcionalnost. One uočavaju preciznije od svojih kolega da pojedinke nisu izolovani slučajevi, niti su njihovi slučajevi plod koincidencije, jer tipično ženske diskriminacije imaju za svoj uzrok (ali i rezultat), žensko siromaštvo, povećan rizik od rodno zasnovanog nasilja svih oblika, umanjenu socijalnu mobilnost posebno vertikalnog tipa čime se stvara začarani krug međusobne uzročno-posledične povezanosti.

Dalje, feministička jurisprudencija se ne kreće samo u striktnim, tradicionalnim domenima kritičke analize osnovnih pravnih pojmova kao što su pravda, ravnopravnost, uslovi i situacije posedovanja i lišenosti prava i sl. (Mršević 1999, 43). Ona dolazi do izražaja i u novim oblastima društvenih aktivnosti i samim tim i pratećim, novoformiranim zahtevima za rodno egalitarnim pravnim regulativama, kao što je oblast inkluzivne bezbednosti. Na osnovu toga, nužan sledeći korak je napor da feministička jurisprudencija pokrene pitanje potrebe drugačijeg koncipiranja pravnih kurikuluma radi popunjavanja postojećih praznina u akademskim domenima nastave, u istraživanjima i produkciji znanja.

Inovativne jurisprudentičarke donose sve češće nove kritičke pristupe, nove reči i pojmove, nove argumente za nova pravna rešenja, u nastojanju da se omogući transformacija pravnog i društvenog konteksta i prakse. Zajedničko žensko iskustvo rodno zasnovane profesionalne diskriminisanosti doprinosi stvaranju nove ženske profesionalne samosvesti. Ona je bitno različita od one „profesionalne“ ženskosti stvorene od strane muškaraca sa ciljem da služi njihovim interesima. Postepeno dolazi do formulisanja i formiranja ženskog teoretskog pravnog prostora u kome će prepoznati ženski interesi biti adekvatno artikulisani i zaštićeni. Parcijalni uspesi u vidu promene pojedinih propisa, doduše ne izostaju, ali oni nisu ništa drugo do parcijalna poboljšanja, mere zasnovane na ženskom iskustvu, bolje razumevanje prava koje vodi ka poboljšanju pravnog sistema. Pravo danas stvarno pokušava da prizna ženske zahteve u pogledu pravne zaštite od rodno zasnovanog nasilja, posebno silovanja i porodičnog nasilja, pravnog garantovanja jednakih plata za jednak rad, političke participacije žena i sl. Ali je greška verovati da će se sve promeniti ako i kada se promene zakoni. Potrebne su društvene promene u pogledu novih društvenih odnosa i zato feministkinje ne pokreću samo

pravna pitanja, već dovode u pitanje i navodnu „prirodnost“ muških privilegija, muško ženske hijerarhije, muške supremacije i dominacije u svim javnim i političkim prostorima i profesionalnim kontekstima.

Razvijena je svest da postoji realna mogućnost da se ostane unutar jurisprudencijskih limita univerzalnih, dobro poznatih, milenijumima starih muško neutralnih principa pravde i pravne jednakosti. Ipak, i sa tim saznanjima, mora se teoretisati u oblasti pravne teorije i normativnog prava i to pre svega o diskriminaciji i nasilju nad ženama.

Moraju se kreirati načini da se kroz feminističku jurisprudenciju i na njenim osnovama pokrene edukativni angažman na dekonstrukciji dosadašnjeg pravnog sistema kroz nuđenje inovativnih, rodno senzitivnih pravnih odredaba i kroz razvijanje raznih strategija njihove afirmacije, a po potrebi, i kampanja za njihovu promociju. Samo znatna intelektualna snaga i glasnost feminističke jurisprudencije može da dovede do afirmacije onoga što je permanentno bilo odbacivano kao iracionalno, nelogično, nekonzistentno, a što su atributi kojima je diskvalifikovana pravna teorija kada i ako bi se bavila „ženskim“ pitanjima, posebno, kada bi i ako bi bila stvarana od strane žena nepodržanih od strane muških kolega.

Literatura

- Burazin, Luka. 2015. "Emergence, Coherence, and Interpretation of Law. The rule of recognition and the emergence of a legal system". *Journal for Constitutional theory and philosophy of law*. Vol. 27: 99–114. <https://journals.openedition.org/revus/3372>.
- Connell, R.W. 1987. *Gender and power*. Sydney, Australia: Allen, Mercer and Urwin.
- Hill-Kay, Herma. 1992. *Sex-based Discrimination*. St. Paul: West Publishing Co.
- Hunter, Rosemary, Clare McGlynn and Erika Reckley. 2010. *Feminist Judgments from Theory to Practice*. Oxford and Oregon Portland: Hart Publishing.
- Lesing, Doris. 1993. *Tamnice u kojima smo izabrali da živimo*. Beograd: Bata.
- MacCormic, Neil. 1995. "The Maastricht Urteil: Sovereignty Now". *European Law Journal* 1(3): 259–266. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1468-0386.1995.tb00031.x>.
- McKinnon, Catherine. 1996. "Rape, On Coercion and Consent". In *Sex, Violence, Work and Reproduction*, edited by D. Kelly Weisberg, 471–483. Philadelphia: Temple University Press.
- Mršević Zorica. 1999. *Rečnik osnovnih feminističkih pojmova*, Beograd: Ž. Albulj. http://zoricamrsevic.in.rs/knjige/Recnik_osnovnih_feministickih_pojmova.PDF

- 2000. „Ka feminističkoj jurisprudenciji“. *Ženske studije* 11/12: 307–329.
- 2011. *Ka demokratskom društvu – Rodna ravnopravnost*. Beograd: Institut društvenih nauka. http://zoricamrsevic.in.rs/knjige/Rodna_ravnopravnost_-_Zorica_Mrsevic.pdf
- Rhode, Deborah. 1989. *Justice and Gender*. England. London: Harvard University Press Cambridge, Massachusetts.
- Robson, Ruthann. 1996. “Lavender Bruises: Intra-Lesbian Violence, Law and Lesbian Legal Theory”. In *Sex, Violence, Work and Reproduction*, edited by D. Kelly Weisberg, 378–387. Philadelphia: Temple University Press.
- Schneider, Elizabeth 1996. “The Violence of Privacy”. In *Sex, Violence, Work and Reproduction*, edited by D. Kelly Weisberg, 388–396. Philadelphia: Temple University Press.
- Schultz, Ulrike and Gizela Shaw. 2013. *Gender and Judging*. Oxford and Portland Oregon: Hart Publishing.
- Sherman Thomas, Clair. 1991. *Sex Discrimination in a Nutshell*. St. Paul, Minn: West Publishing Co.
- Weisberg, D. Kelly (ed). 1996. *Sex, Violence, Work and Reproduction*. Philadelphia: Temple University Press.

Zorica Mršević

INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES, BELGRADE

The Strategies of Feminist Jurists

The paper indicates that the gradual increase in the number of women professors and researchers in the academic field of legal studies has contributed to the formation of a critical mass of feminist-oriented legal theorists, who have brought jurisprudence and feminism together. Jurisprudence, the science or philosophy of law, like the whole of legal scholarship until the second half of the 20th century – given the almost complete absence of women legal theorists – has had no points of contact with feminism, which advocates the promotion of women's rights and roles in society. It is only women law professors, legal scholars and researchers who have created a connection with the theory and practice of feminism, which, arising from the equality of women and men, seeks social change in order to end social, legal, political and economic discrimination against women. The starting point is the fact that women in society have a traditionally maintained disadvantage, which can be altered by systematic changes in the legal domain of activities that make women's problems specific and visible, recognised and adequately evaluated, by identifying violence against women and indicating discrimination against and the unequal treatment of women. Feminist jurists are shaping their activities on the academic, theoretical and political left, open to and focused on equality and human rights. At this meeting point of jurisprudence as merely a seemingly neutral legal theory and very openly engaged feminism, practitioners from the field of legal academia articulate feminist jurisprudence as an academic critical analysis of legal theory, legislation, and their procedural and institutional applications as essentially patriarchal institutions. Accordingly, feminist jurists seek to reflect critically on the legal position of women in an effort to improve it. Feminist jurists find their true academic ally in left-wing critical jurisprudence, articulating common arguments for social justice and equality, advocating the need to sanction sexism, misogyny, gender-based violence, hate speech and crimes, xenophobia, homophobia, Islamophobia and anti-Semitism.

Keywords: feminist jurisprudence, female law professors, female researchers, legal practice, social justice, gender based violence, gender equality.